

BİR DÜŞÜNÜŞ BİÇİMİ OLARAK POSTMODERNİZM VE TEMEL PARAMETRELERİ

POSTMODERNISM AS A WAY OF THINKING AND ITS MAIN PARAMETERS

Bülent EVRE*

ÖZET

Çeşitli disiplinlerde kullanılmış olan “postmodern(izm)” terimi, oldukça biçimsiz ve belirsiz olduğundan dolayı, söz konusu terimi tanımlamak pek kolay değildir. Bununla birlikte postmodernizmin kullanıldığı bağlam göz önüne alındığı takdirde, söz konusu terimin ne anlam ifade ettiğine ilişkin bir tanıma ulaşmak olanaklıdır. Postmodernizm kavramının, çeşitli disiplinlerde görülmesi, aslında tek bir postmodernizm yerine, birden çok postmodernizm biçimlerinin olduğunu ima etmektedir. O bakımdan bu çalışmada, “postmodern söylem” biçiminde kavramlaştırılan postmodernizm, bir düşünce biçimi, veya felsefi bir kategori olarak ele alınmaktadır. Bu çalışmanın amacı ise postmodern söylemi ontolojik, epistemolojik ve etik-politik düzeylerde çözümleyerek, söz konusu söylemin temel parametrelerini tespit etmektir.

Anahtar Sözcükler: *postmodernizm, postmodern söylem, Foucault, Derrida, Lyotard, ontoloji, epistemoloji, etik-politik.*

ABSTRACT

The term “postmodern(ism)” which has been employed in various disciplines, is so amorphous and ambiguous that it cannot be defined easily. Nevertheless, once the context in which it is used, is taken into consideration, it is possible to reach what the term postmodern(ism) signifies. In this study, postmodernism conceptualized as “postmodern discourse” is analysed as a way of thinking, viz. philosophical category. The object of the study is to analyze postmodern discourse at the levels of ontology, epistemology and ethico-politics, and to explore its main parameters.

Keywords: *postmodernism, postmodern discourse, Foucault, Derrida, Lyotard, ontology, epistemology, ethico-politics.*

GİRİŞ

Günümüzde artık disiplinlerarası bir nitelik kazanmış olan postmodern(izm) kavramı, çeşitli akademik disiplinlerden gündelik yaşama kadar uzanan geniş bir alanda boy göstermektedir. Böylesine geniş bir yörüngede dolaşıma giren postmodernizme ilişkin doyurucu bir tanım yapmak neredeyse imkansız bir hale gelmektedir. O bakımdan postmodernizm üzerine yapılan tartışmaların hepsini tüketici bir biçimde ele alıp, özcü bir tanıma ulaşmak hem bu çalışmanın sınırlarını aşmakta hem de postmodern düşünüş biçiminin kendi ruhuna ters düşmektedir.

Postmodernizmin tanımlanması sorunu bağlamında yapılan tartışmalarda tarafların hemen hemen üzerinde uzlaştıkları tek nokta, postmodernizmin sabit bir tanımının olmadığıdır. Genel olarak belirli bir kavrama ilişkin tanım yapmanın tedirgin edici güçlüğü de buna eklendiğinde, postmodernizm oldukça amorf ve muğlak bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede kimi yazarların postmodernizm için “hayalet” metaforuna başvurması, onun bu biçimsizlik ve belirsizliğine iyi uymaktadır. Postmodernizmi “hayalet”e benzeten Thomas Docherty bu konuda şöyle yazar:

“Postmodern’ hayalet tarafından dokunulmamış neredeyse tek bir düşünsel uğraş alanı yoktur. Mimariden zoolojiye ve biyoloji, ormancılık, coğrafya, tarih, hukuk, edebiyat ve genel olarak sanat, tıp siyaset, felsefe, cinsellik gibi güzergahlara kadarki her kültürel disiplin içinde izini bırakmaktadır. Ne var ki bu amorf şey, postmodern etrafında dönen bir tartışmayla hiçbir zaman tamamen meşgul olunmaması nedeniyle, hayaletimsi (ghostly) –ve kimilerine göre korkunç (ghastly)- bir biçimde kalmaktadır. Terimin kendisi, en sonki yazılarda, bir tarafta son derece karmaşık ve zor felsefi anlamlarıyla, diğer tarafta çağdaş kültürdeki nihilist, sinik bir eğilim olarak son derece basit bir dolayım arasında belirsiz bir biçimde dolaşp durmaktadır” (Docherty, 1993:3).

Postmodernizmin çok çeşitli alanlarda ortaya çıkması¹, bir yandan semantik anlamını bulanıklaştırırken, diğer yandan da onu pragmatik olarak ele almanın imkanlarını beraberinde getirmektedir. Postmodernizm kavramının, çeşitli disiplinlerde görülmesi, aslında tek bir postmodernizm yerine, birden çok postmodernizm biçimlerinin olduğunu ima etmektedir. O bakımdan postmodernizmden söz edebilmek için öncelikle “hangi postmodernizm” sorusunun yanıtlanması bu noktada önem kazanmaktadır. Bu çerçevede postmodernizm, pragmatik olarak ele alındığı taktirde, anlamını kullanıldığı bağlamdan alır. Böylelikle postmodernizmin ne tür bir kategori olarak ele alındığı, onun anlam sınırlarını daha belirgin bir hale getirebilir. Postmodernizmin belirli bir bağlamda kullanılması, metaforik bir

¹ Postmodernizmin ortaya çıktığı alan ve disiplinlerdeki tarihsel gelişimi için bkz. (Bertens, 1995), (Anderson, 2000).

anlatımla, onu belli belirsiz bir hayalet olmaktan çıkararak ete kemiğe bürünmüş bir varlık haline getirebilir.

Bu çerçevede sanat, edebiyat ve mimari gibi alanlardaki postmodernizm tartışmalarını, estetik bir kategori olarak; toplumun kültürel bir özelliği/biçimi olduğu iddialarını, sosyolojik bir kategori olarak ve özellikle modern düşüncenin eleştirileriyle beslenen tartışmaları ise felsefi bir kategori olarak postmodernizm gibi birtakım kategorilere ayırmak olanaklı görünmektedir.² Bu çalışmada postmodernizm, esas itibariyle bir düşünce biçimi veya felsefi bir kategori olarak ele alınmakta ve “postmodern söylem” biçiminde kavramlaştırılmaktadır.

Postmodern söylem ise bu alandaki tartışmanın önde gelen isimlerinden sayılan Michel Foucault, Jacques Derrida ve Jean-François Lyotard'ın görüşleriyle sınırlandırılmaktadır. Kabul etmek gerekir ki, postmodern düşünürlerin kendilerine ait kavramlaştırmalarla neolojizm yapmaları, bu alanda ortak bir terminolojinin oluşmasını zorlaştırmakta ve her birini *sui generis* kılmaktadır. Söz konusu düşünürlerin özellikle inceleme nesnelere ve konuyu ele alış tarzları birbirlerinden oldukça farklıdır.

Postmodern düşünürlerin bu çerçevedeki farklılıklarını çok genel hatlarıyla belirtmek gerekirse, Foucault³ çalışmalarında ağırlıklı olarak öznenin kuruluşu sorununa yer vermekte ve önceleri “arkeolojik” ve daha sonraki çalışmalarında “soykütüğü” olarak adlandırdığı yöntemle, modern öznenin kuruluşunu hakikat ve iktidar sorunu temaları etrafında çözümlenmektedir.

Batı düşünce geleneğindeki metafizik unsurlara geliştirmiş olduğu “yapıbozum” stratejisiyle meydan okuyan Derrida⁴ ise, esas itibariyle dil sorununa odaklanmakta ve, metafizik sorgulamasını birbiriyle bağlantılı olan “mevcudiyet felsefesi” (philosophy of presence), “sözmerkezcilik” (logocentrism) ve “sesmerkezcilik” (phonocentrism) kavramları çerçevesinde yürütmektedir.

Öte yandan postmodernizm tartışmalarında temel bir referans haline gelen Lyotard, diğer düşünürlerden farklı olarak birçok konuda çalışmalar

² Literatürdeki postmodernizm tartışmalarına ilişkin derli toplu bazı çalışmalar için bkz.: (Rosenau, 1992), (Keyman, 1993), (Sarup, 1997), (Best ve Kellner, 1998), (Connor, 2001), (Şaylan, 2002).

³ Foucault'nun temel yaklaşımının gerek felsefi gerekse politik boyutlarıyla ilgili bazı çalışmalar için bkz.: (Simons, 1995), (Barry, 1996), (Falzon, 1998), (Clifford, 2001), (Smart, 2002).

⁴ Derrida'nın yapıbozum yöntemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: (Silverman, 1989).

yapmış olmakla birlikte⁵, bu çalışmada özellikle bilgi sorununa ilişkin görüşleri üzerinde durulmuştur. Lyotard özellikle postmodernizm tartışmalarını derinden etkileyen *Postmodern Durum* (2000) adlı yapıtında, “gelişmiş toplumlardaki” bilginin temellendirilmesi sorununu, “dil oyunları” yöntemiyle ele almaktadır.

Bu çalışma, Foucault, Derrida ve Lyotard’ın her birinin özgün düşünceleri olduğu ve birbirlerine indirgenemeyecekleri önkabulünden hareket etmekle birlikte, aralarındaki farklılıkları saklı tutmak kaydıyla, söz konusu düşünürler arasındaki benzerlikler üzerinde yoğunlaşmakta ve postmodern söylemin temel parametrelerini saptamaya girişmektedir. Başka bir ifadeyle, söz konusu çalışmada, postmodern düşünürler arasında birtakım paralelliklerin kurulması bakımından, postmodern düşünürlerin görüşleri, analitik olarak ayırt edilen ontolojik, epistemolojik ve etik-politik sorunsallar çerçevesinde çözümlenmeye tabi tutulmaktadır.

POSTMODERN SÖYLEMİN PARAMETRELERİ

Michel Foucault, Jacques Derrida ve Jean-François Lyotard’ın görüşlerinin ontolojik, epistemolojik ve etik-politik önkabuller çerçevesinde çözümlendiği bu çalışmada, söz konusu düşünürler arasında kurulan paralelliklerden hareketle, postmodern söylemin temel parametreleri esas itibarıyla anti-özcülük, olumsuzluk, anti-temelcilik, anti-tekabüliyet ve farklılık politikası olarak belirlenim kazanmaktadır.

⁵ Lyotard’ın felsefe, politika, sanat ve eğitim gibi alanlardaki görüşleri üzerine yapılan bazı değerlendirmeler için (Readings, 1991), (Williams, 1999), (Standish, 2001), (Malpas, 2002).

Tablo 1:

	Anti-özcülük/Olumsuzluk	Anti-temelcilik/Anti-tekabülyet	Farklılık Politikası
	Ontoloji	Epistemoloji	Etik-Politik
Foucault	Farklı özne biçimleri olarak deli, suçlu, cinsel, hasta özne deneyimleri	Bilgi ve hakikatin söylemselliği olarak hakikat oyunları Bilgi ile iktidarın iç içeliği	Kimliğin kuruluş sürecinde dışlanan ve “ötekileştirilen” farklılıklara dikkat çeken soykütüğü yöntemi
Derrida	Merkezsizleşmiş varlık	“Metin” dışına çıkmanın olanaksızlığı ve <i>différance</i>	Metnin dışladığı veya göz ardı ettiği farklılıklara odaklanan yapıbozum stratejisi
Liotard	Nihai ve zorunlu tarihsel ilerlemenin çöküşü olarak metaanlatların geçersizliği	Metaanlatlara yönelik güvensizlik İfade kategorilerini belirleyen “dil oyunları”	Farklılıklara vurgu yapan ve bunları kendi bağlamsallıkları içinde meşrulaştıran paralojiye dayalı küçük anlatılar

Ontolojik Önkabuller⁶

Anti-özcülük

Postmodern söylem genel olarak, şeylerin verili olmaktan çok kurulduğu (constitution) ontolojik önkabulüne dayanır. Buradaki “kurulmuşluk”, *ex nihilo* bir kurgu değil, varolanların oluşturulduğunu/inşa edildiğini ima etmektedir. Postmodern düşüncenin şeylerin olmaktan çok kurulduğuna vurgu yapması, her türlü mutlak, evrensel ve sabit töz kategorilerini yadsımaktadır. Dolayısıyla postmodern düşünce, şeylerin sabit özleri olduğu şeklindeki ontolojik önkabule karşı çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, şeylerin özelliklerini özsel/rastlantısal ayrımı çerçevesinde kavrayan ve şeylerin varlığını o şeyin temel veya birincil bir özelliğiyle tanımlayan özcülük düşüncesi (Blackburn, 1994:125), postmodern söylem tarafından reddedilmektedir.

Foucault bilinç felsefesini ve modern özne anlayışını sorgulayarak, öznenin aslında verili olmayıp, kurulduğu varsayımından hareket etmektedir. Ona göre özne, bir töz değildir; yani *a priori* olarak özne yoktur. Foucault özneyi bir biçim olarak kavrar ve farklı özne biçimlerinin “hakikat oyunları”yla ilişki içinde tarihsel olarak kurulduğunu öne sürer (Foucault, 2000:234). Foucault Nietzsche’den ödünç aldığı soykütüğü yöntemiyle⁷,

⁶ Ontoloji (varlıkbilim), genel olarak varlık sorunlarını incelemektedir. Ontolojinin temel sorunları hakkında bkz.: (Bunge, 1977), (Mulligan, 1992), (Jacquette, 2002).

⁷ Foucault’nun Nietzsche bağlantısı hakkında bkz. (Mahon, 1991).

öznenin hakikatle, iktidarla ve ahlakla olan ilişkilerinin bir tarihsel ontolojisini yapmaktadır:

“Üç soykütüğü⁸ alanı mümkündür. İlk olarak hakikatle ilişkimiz içinde kendimizin bir tarihsel ontolojisi; kendimizi hakikatle bu ilişki üzerinden bilgi nesneleri olarak kurarız. İkincisi, bir iktidar alanıyla ilişkimiz içinde kendimizin bir tarihsel ontolojisi; kendimizi iktidarla bu ilişki üzerinden başkaları üzerinde etkide bulunan özneler olarak kurarız. Son olarak, ahlakla ilişkilerimizin bir tarihsel ontolojisi; kendimizi ahlakla bu ilişki üzerinden ahlaki failler olarak kurarız. Demek ki, soykütüğü için üç eksen mümkündür” (Foucault, 2000:204-5).

Bunun için Foucault çeşitli deneyim biçimleri çerçevesinde, insanın kendisini deli özne, hasta özne, şüça eğilimli özne ve cinsel özne olarak deneyimlemesinin, nasıl kurulduğu sorunuyla ilgilenmektedir.

Keza Derrida Batı düşüncesindeki metafizik önkabullere karşı çıkar ve her şeyin dilsel olarak kurulduğunu öne sürer. Ona göre metafiziğin tarihi, varolanın mevcudiyet olarak belirlenmesinin tarihidir (Derrida, 1976:97). Buna göre herhangi bir öz, töz, ilk ilke veya hakikat gibi mutlak bir temellere dayanan düşünce, metafizik düşüncedir. Derrida Batı düşüncesinde merkezsiz bir yapının düşünülmediğini öne sürer. Onun “merkez” dediği şey, “temel” veya “ilke” olarak da adlandırılmaktadır. *Eidos, arche, telos, energia, onsia* (öz, varoluş, töz, özne), *aletheia*, aşkınlık, bilinç, Tanrı ve insan gibi farklı adlar alabilen merkez kavramı, her zaman sabit bir mevcudiyet varsayar. Derrida her türlü merkez fikrine karşı çıkararak merkezsizleştirmeyi savunmaktadır. Merkezsizleştirme, yani merkezin yokluğu Derrida için merkezin bir mevcut olma biçimi içinde düşünülemediğini ve sabit bir yer olmadığını ifade etmektedir. Derrida bunun yerine merkezi “bir işlev olarak, sonsuz sayıda gösterge ikamelerinin oyuna girdiği bir yersizlik türü” olarak düşünmeyi önermektedir (Derrida, 1978:279-80). Böyle bir merkezsizlik durumunda ise sabit ve mutlak bir “öz” kavramından söz edemeyiz.

Bu bağlamda insanı merkeze alan ve belli bir insan doğası tanımından hareket eden hümanizm ve modernite, özcü bir ontolojiye dayanmaktadır. Başka bir deyişle, modern düşüncede öz, varoluş karşısında ontolojik önceliğe sahiptir. Şeylerin varolabilmesi için öncelikle kendilerinin zorunlu olan özlerinin varolması zorunluluğu bulunmaktadır. Örneğin modern felsefenin kurucusu sayılan René Descartes, *Felsefenin İlkeleri* adlı yapıtında şöyle yazar:

⁸ “Genealogy” terimi, kimi Türkçe kaynaklarda “soykütüğü” olarak, kimi kaynaklarda da “soybilim” sözcüğüyle karşılanmıştır. Çalışma boyunca bir kavram kargaşası yaratmamak ve bir anlam bütünlüğü oluşturmak adına, burada “soykütüğü” sözcüğü kullanılmıştır.

“(H)er tözde⁹; kendi doğası ve özünü oluşturan bir san vardır ve diğer tüm sanlar ona bağlıdır. Örneğin cisimli tözün özünü uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzam meydana getirir; düşünce ise düşünen tözün özünü oluşturur” (Descartes, 2001:82-3).

Olumsuzluk

Bir şeyin olumsal (contingent) olduğunu söylemek, o şeyin varlığının ne zorunlu ne de imkansız olduğunu öne sürmektir. Başka bir deyişle, olumsuzluk bir şeyin hem olanaklı hem de zorunlu olmayan varoluş kipidir. Ayrıca olumsuzluk, bir nesne veya olayın özelliği olabileceği gibi bir önermeye de yüklenebilmektedir (Walker, 2000:174; Bradley, 1996:181). Zorunluluğun karşısı olan olumsuzluk terimi, ontolojik açıdan bir şeyin, bir olayın ya da olgunun varoluşunun zorunlu olmayıp, gerçekte varolmayabilme veya olduğundan daha farklı da olabilme özelliğini tanımlamaktadır. Buna göre olumsuzluk özelliğine sahip olan şeylerin/olguların varlık nedeni, kendinde değil, yine varoluşu zorunlu olmayan başka şeylere/olaylara bağlı olmaktadır. Postmodern söylem ontolojik açıdan şeyleri/olguları olumsal olarak kavramaktadır.

Postmodern söylemin kurucularından Foucault'nun felsefi bir *ethos* olarak benimsediği eleştirel ontoloji; evrensel, zorunlu ve kaçınılmaz olarak dayatılan sınırların çözümlenmesini ve bu sınırların aşılması için tarihsel ve pratik olarak denenmesini öngörmektedir. Foucault evrensel, zorunlu ve kaçınılmaz olarak sunulanda, tikel, olumsal ve keyfi unsurların oynadığı role vurgu yapmaktadır. Foucault benimsediği felsefi *ethos*'u bir *sınır-tutum* olarak niteler ve eleştirel yaklaşımını sınırların çözümlenmesi olarak tanımlar. Bu çerçevede Kant'ın bilginin hangi sınırları aşmaması gerektiği yönündeki negatif sorusu, Foucault'da evrensel, zorunlu ve kaçınılmaz olarak sunulanda, tikel, olumsal ve keyfi unsurların oynadığı rolün ne olduğuna yönelik olumlu bir soruya dönüşür; dolayısıyla zorunlu sınırlamalar biçiminde yöneltilen eleştirel soru, Foucault'un eleştirel yaklaşımıyla, yerini olanaklı sınırları aşma biçimindeki pratik eleştiriye bırakmaktadır. Buna göre Foucault'un eleştirel düşünüş biçimi, artık birtakım evrensel ve formel yapılar arayışını terk etmekte ve bunun yerine bireylerin kendilerini özne olarak tanımlarına yönelten olayların tarihsel bir sorgulamasını yapmayı öngörmektedir. Dolayısıyla Foucault evrensellik ve formellik arayışını terk ederek aslında her türlü aşkın ve metafiziksel düşünüş biçimini reddetmekte ve bunun yerine öznenin kuruluşunda yapılan, söylenen ve düşünülen şeyleri eklemlen söylemleri tarihsel olarak ele almaktadır (Foucault, 2000:188 vd.).

Özne sorusuna bu çerçevede eğilen Foucault için özne zorunlu değil, olumsaldır. Foucault modern öznenin, Aydınlanma tarafından belirlendiğini

⁹ Descartes (2001:81) “töz” terimini, “var olmak için ancak kendine gereksinen bir şey” olarak tanımlar.

ve Aydınlanmanın bu çerçevede hala ayrıcalıklı bir çözümleme alanı olduğunu öne sürer. Bununla birlikte Foucault, Aydınlanmanın özerk öznelerin oluşması için zorunlu olarak gördüğü unsurlara, “zorunluluğun fiili sınırları”na karşı çıkar (Foucault, 2000:185).

Öte yandan modern tarih anlayışı bilindiği gibi, Aydınlanma¹⁰ düşüncesinden beri tarihin bir yönü olduğu ve kaçınılmaz olarak ileriye doğru ilerlediği varsayımına dayanır. Postmodern düşünürler ise tarihin yasaları olduğu ve zorunlu olarak bir yöne doğru ilerlediği fikrine karşı çıkarlar. Foucault soykütüğü yöntemiyle, tarihsel süreklilik ve özdeşlik yerine, kopuşlar ve dağılım üzerine vurgu yapar. Foucault (1980:117)’ya göre soykütüğü, herhangi bir aşkın özneye gönderme yapmaksızın, bilgilerin, söylemlerin ve nesnelere alanının oluşumunu tarihsel çerçeve içinde inceler. Fakat onun tarihselliği, determinizm veya zorunluluk mantığına dayanmaz. Buna göre tarih geçmişin günümüzdeki etkin varlığı ve bugünü içten içe harekete geçiren bir şey değildir. Bu çerçevede Foucault soykütüğü yönteminin “insanların kaderlerini haritalandırma”ya çalışmadığını öne sürer (Foucault, 1998:374).

Benzer bir biçimde Derrida da modernitenin çizgisel (linear) tarih anlayışına ve buna bağlı okuma/yazma tarzına karşı çıkmaktadır. Ona göre tarih, bugüne kadar mevcudiyetin açılımına ilişkin çizgisel bir şemayla kavranmıştır. Söz konusu çizgisellik şeması, düz veya dairesel olabilmektedir. Modernitenin hakim tarih anlayışı olan bu modelin kökleri, dörtbin yıllık bir geçmişe sahiptir. Derrida bu çizgisel tarih modelini reddederek, dörtbin yıllık çizgisel yazının tortularının temizlenmesi (de-sediment) gerektiğini ileri sürmektedir. Ona göre çizgisel olmayan bir tarzda yazmaya başlamak ise aynı zamanda geçmişe ait yazıları, farklı mekanlara göre yeniden okumayı gerektirmektedir (Derrida, 1976:85 vd.).

Öte yandan Lyotard meşrulaştırma ve bütünleştirme işlevi gören bütün modern anlatıları “metaanlatılar” veya “büyük anlatılar” olarak tanımlamaktadır (Lyotard, 1992:19). Lyotard bilgiyi meşrulaştıran metaanlatıların, aynı zamanda belli bir tarih felsefesini ima ettiği öne sürmektedir (Lyotard, 2000:12). Bu çerçevede bütün metaanlatılar sonucu önceden belli olan bir hedefe ya da tarihsel amaca işaret etmektedir. Lyotard (1991:68)’a göre Hıristiyanlık, Aydınlanma, Romantizm, Alman idealizmi ve Marksizm gibi büyük anlatıların ortak özelliği, insanlık tarihinde nihai bir hedef olduğu ve bu tarihin özgürleşime doğru ilerlediği anlayışıdır.

Lyotard metaanlatıların çöküşünü ilan ederek; bilimin, aklın ve teknolojinin insanı özgürleştireceği veya tarihin sürekli ilerlediği gibi Aydınlanmacı değerleri de reddetmektedir. Bunun yanı sıra Lyotard

¹⁰ Aydınlanma felsefesi ve modernite ile olan bağlantısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Cascardi, 1999), (Geras, 1999), (Baker, 2001).

postmoderniteyi, moderniteden sonra gelen bir zorunluluk olarak görmez. Ona göre postmodern tarihin herhangi bir aşamasında da bulunabilir. Örneğin Montaigne'nin denemeleri, Lyotard'a postmodern olarak görülebilmektedir (Lyotard, 2000:159).

Epistemolojik Önkabuller¹¹

Anti-temelcilik

Postmodern söylem, modernitenin çoğunlukla dayandığı temelci (foundationalist) epistemolojiye karşı çıkmaktadır. Kısaca temelciliği açıklamak gerekirse, temelcilik esas itibariyle bilginin haklılaştırılması (justification) sorunuyla ilgilidir. Buna göre bilginin, son tahlilde kendi kendini temellendiren bir inanca dayanmasına temelcilik denir.¹² Başka bir deyişle, bilgiyi haklılaştıran temel, kendi kendinin kanıtı sayıldığı için diğer inançlara dayanmaz. Örneğin rasyonalizm ve empirizm, temelci epistemolojiye aittir. Rasyonalizm bilginin kaynağını akılda arar ve bilgiyi düşünmeyle temellendirir. Modern felsefenin kurucusu olan Descartes, bilginin temeline *coğito*'yu (düşünmeyi) koyar. Ona göre *coğito* kendi kendinin kanıtı olan, kuşku duyulmayan yegane şeydir. Bilginin kaynağını deneyde gören empirizm ise bütün bilgileri deneyle temellendirir. Sonuçta her iki bilgi felsefesinin de bilgiyi haklılaştırırken, *a priori* olarak sorgulamaksızın kabul ettiği bir inancı bulunmaktadır. Rasyonalizme göre akıl, empirizme göre de deney sorgulanmaksızın temel olarak, kendi kendinin kanıtı olarak kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra çağdaş epistemolojiyi etkileyen Kant'ın bilgi felsefesinin de temelci olduğu söylenebilir. Bilindiği üzere Kant, rasyonalizm ile empirizmi birleştirerek, bilginin kaynağının hem deney hem de akıl olduğunu öne sürer. Bilginin oluşabilmesi için ne akıl ne de deneyim yalnız başına yeterli değildir. Kant (1993:38)'ın ifadesiyle, “tüm bilginizin deneyimle başlamasına karşın, bundan tümünün de deneyimden doğduğu sonucu çıkmaz.” Buna göre deneyimle elde edilen duyum, ancak aklın kategorilerinden geçerek bilgi haline gelebilmektedir. Dolayısıyla Kant, bilginin temeline hem deneyi hem de akli koymaktadır.

Rorty'i izleyerek belirtmek gerekirse, temelci epistemolojinin izleri Platon'a kadar geri gitmekle birlikte, esas kurucuları Descartes, Locke ve Kant'tır. Ona göre “bilginin temelleri” fikri, algısal metaforların tercih edilmesinin bir ürünüdür. Buna göre bilgi ve haklılaştırma nesnelere olan ayrıcalıklı bir ilişki olarak kavranmaktadır (Rorty, 1980:159). Descartes, Locke ve Kant'tan analitik felsefeye kadarki epistemoloji geleneği, bilgiyi

¹¹ Epistemoloji (bilgi kuramı), genel olarak bilgiyle ilgili olup, bilginin kaynağı, değeri ve doğruluğu gibi sorunları incelemektedir. Bu konuda temel bilgi için bkz.: (Lehrer, 1990), (Audi, 1998), (Bernecker, 2004).

¹² Temelcilik hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: (Lehrer, 1990:39-86).

bazı değişmez temellere dayandırarak haklılaştırma arayışı içinde olmuştur. Kartezyen-Lockeçu-Kantçı epistemoloji, bilginin temellerini zihin nosyonunda ararken, analitik felsefe bu temelleri dil içinde aramıştır. Analitik felsefe doğru bilginin temsilini zihinsel olarak değil, dilsel olarak kavramaktadır. Ancak bu iki epistemoloji tarzı birbiriyle uyumludur. Rorty'nin bakış açısına göre analitik felsefe, Kantçı felsefenin bir versiyonudur. Dile olan bu vurgu, esasında Kartezyen-Kantçı sorunsalı değiştirmedeği gibi, felsefeye de yeni bir öz-imge kazandırmamıştır. Çünkü analitik felsefe, bütün kültür adına hala sürekli ve tarafsız bir çerçevenin inşasına bağlılığını sürdürmektedir. Kartezyen-Kantçı epistemolojiyle analitik felsefenin uyumlu olmalarının diğer bir göstergesi ise her ikisinin de bilgiyi tarihsel olmayan koşullar içinde düşünerek, tarihten kaçmış olmalarıdır (Rorty, 1980:8-9). Bununla birlikte benlik ile dünya arasında bir dolayım unsuru olarak “zihin” veya “bilinç” yerine “dil”in ikame edilmesi, geleneksel felsefede bir dönüm olarak görüldü, fakat özne-nesne ayrımını yerinden etmeye çalışan Rorty'e göre bu bir ilerleme sayılmaz; çünkü özne-nesne resmi hala varlığını korumaktadır:

“(B)ir araç olarak, onun sayesinde benliğin ilişki kurmaya çalıştığı insan olmayan gerçeklik ile benlik arasında duran bir şey olarak dil resmine yapışıp kaldığımız takdirde ilerleme kaydetmiş olmayız. Bu durumda hala bir özne-nesne resmi kullanıyoruzdur ve kuşkuculuk, idealizm ve gerçekçilik hakkındaki sorulara saplanıp kalmışızdır. Çünkü bu durumda, bilinç hakkında sorduğumuz türden aynı soruları dil hakkında sormaya devam edebiliyoruzdur” (Rorty, 1995:34).

Anti-tekabüliyet

Temelci epistemoloji, bilen özne ve bilinen nesne arasında bir ayırım yapar. Örneğin Descartes'in bilginin temelini *cogito*'yu koyması, kaçınılmaz olarak bir dış gerçeklik varsayımını da beraberinde getirmektedir. Özne kendi kendine yeterli olup, dünyaya dışsaldır. Keza Kant akıl kategorilerine sahip özne ile fenomenler dünyası olarak nesne arasında bir ayırım yapmaktadır. Buna göre doğru bilginin ölçütü tekabüliyet (correspondence).¹³ Öznenin yaptığı önermenin doğru sayılabilmesi için dış gerçekliğe tekabül etmesi gerekir. Başka bir deyişle, doğru bir önerme, dış gerçeklikte iddia ettiği şeyi/olguyu yansıtmaktadır.

Postmodern düşünürler bilginin haklılaştırılmasında, evrensel ve mutlak temellere başvurulmasına ve özne/nesne ayrımına karşı çıkarlar. Postmodernlere göre bir iddia yapıldığı anda, dil devreye girmektedir. O bakımdan dilin dışında bir dünyadan söz etmek olanaksız görünmektedir. Gerçi modern bilim felsefesini derinden etkilemiş olan “Vienna Çevresi” adlı ekol de dile vurgu yaparak, dünyanın ancak dilin sınırları içinde

¹³ Tekabüliyetçi doğruluk kuramı için bkz.: (Johnson, 1992:39-62).

kavranabileceğini savunmaktalar.¹⁴ Fakat mantıksal empirizm veya mantıksal pozitivizm olarak bilinen bu akıma göre dil, dünyayı kuran bir şey olmaktan çok temsil eden bir şey olarak kabul edilmektedir. Viyana Çevresi'ni ekilemiş olan özellikle Ludwig Wittgenstein'in *Tractatus Logico-Philosophicus* adlı ilk dönem yapıtı¹⁵ bunun en açık örneğidir. Wittgenstein (2002) söz konusu yapıtında, dilin dünyayı "resim" gibi temsil edebileceğini ileri sürer. Ona göre "(t)ümce tüm gerçekliği ortaya koyabilir" (Wittgenstein, 2002:61). Sonuçta mantıksal empirizm de dil ile dış gerçeklik arasında bir tekabülîyet ilişkisini varsaymaktadır.

Foucault bilginin arkeolojisini yaparak, bilginin ve hakikat kavramının tarihsel süreç içinde nasıl değiştiğini göstermiştir. Foucault (1999) *Bilginin Arkeolojisi* adlı yapıtında yaptığı söylem çözümlemesinde, söylemlerin temel özelliklerinden biri olarak gördüğü kopuşlara vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla söylem çözümlemesi, ona göre belli bir süreklilik varsayımından hareketle değil, kopuşların hesaba katılmasıyla yapılabilir. Düşüncenin gelişimini süreklilik içinde kavrayan idealist ve hümanist anlayışı reddeden Foucault, arkeolojik yöntemle bilgiyi olanaklı kılan koşulları ve söylemselliğin oluşumunu belirleyen kuralları tanımlamaya çalışmaktadır.

Foucault bu çerçevede bilginin ve hakikatin söylemsel olarak kurulduğunu düşünür. Buradaki söylem terimi, salt dil olarak değil, aynı zamanda ifade (statement) düzeyindeki belli bilgi biçimleri, yani düşünce biçimleri anlamındadır.¹⁶ Foucault (1999:152)'nin tanımıyla söylem, "(a)ynı söylemsel oluşuma bağlı olan bir ifadeler bütünü"dür. Buradaki söylemsel oluşum, dilbilimsel bağlarla cümleler olarak, mantıksal bağlarla önermeler olarak, psikolojik bağlarla dile getirme biçiminde, fakat ifadeler düzeyinde birbirine bağlanmış olan sözsöz edimler bütünlüğü/ifade gruplarıdır. Foucault belli bir söylemin ortaya çıkmasında, özneyi gerekli bir koşul olarak görmez. Özne söylemin kaynağı değil, tam tersine onun taşıyıcısıdır. Bu noktada özne/nesne ayrımı yadsınmaktadır.

Ancak Foucault'nun bakış açısından "hakikat" kavramı, keşfedilmesi ve kabul edilmesi gereken bir şey olarak değil, fakat doğru ile yanlışın ayrılmasını ve iktidarın etkili olmasını sağlayan kurallar bütünü olarak

¹⁴ Viyana Çevresi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: (Stadler, 2003).

¹⁵ Ludwig Wittgenstein'in ilk dönem ve son dönem felsefesi arasındaki ayrılık için bkz.: (Stern, 1995), (Sunar, 1999:106-137).

¹⁶ Foucault'dan önce, söylem terimi çoğunlukla anlamların ve kavramların oluşumunu sağlayan teknikler ve yapılar düzeyinde, salt dilbilimsel olarak kavranmaktaydı. Dilbilimsel çözümleme, belli bir ifadenin ve benzer ifadelerin nasıl kurulduğu sorusu etrafında dönerken, Foucault'nun başvurduğu söylemsel çözümleme, daha çok belli bir ifadenin ortaya çıkması ve bunun yerini başka ifadenin almamasının nasıl gerçekleştiği sorusuyla ilgilidir. Bu konuda bkz.: (McHoul ve Grace, 1995).

kavranmaktadır (Foucault, 1980:132). Bu bağlamda Foucault hakikat nosyonunun kurulmuşluğunu ve belli kurallara dayandığını ima eden “hakikat oyunları” kavramlaştırması yapmaktadır. Foucault “oyun” kavramını ise şöyle açıklamaktadır:

“Bu, taklit etmek ya da eğlenmek anlamında bir oyun değildir...belli bir sonuç doğuran, ilkeleri ve prosedür kurallarına bağlı olarak geçerli ya da geçersiz, galip ya da mağlup sayılabilecek olan bir prosedürler bütünüdür” (Foucault, 2000:242).

Foucault’nun epistemoloji anlayışının önemli bir özelliği de, bilgiyi iktidarla ilişkilendirmesidir. Ona göre her bilgi alanı beraberinde birtakım iktidar ilişkilerini getirdiği gibi, her iktidar da bilgi üretir. Dolayısıyla bilgi ve iktidar karşılıklı olarak birbirlerini içerirler. Foucault’nun aşağıdaki sözleri, bilgi ve iktidar ilişkisini açıkça ortaya koymaktadır:

“İktidarın bilgi ürettiğini (ve bunu yalnızca bilgiyi yararlandığı için teşvik ederek veyahut da yararlı olduğu için uygulayarak yapmadığını), iktidar ve bilginin birbirlerini doğrudan içerdiklerini; bağlantılı bir bilgi alanı oluşturmadan iktidar ilişkisi olmayacağını, ne de aynı zamanda iktidar ilişkilerini varsaymayan ve oluşturmayan bir bilginin ve bilgi alanının olamayacağını kabul etmek gerekir” (Foucault, 1992:33).

Bilgi ile iktidarın karşılıklı olarak birbirlerini içermesi, bilgi ile iktidarın özdeş olduğu anlamına gelmez; fakat bu ikisinin birbirlerinin varlık koşulu oldukları şeklinde değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra Foucault bilgi ile iktidarın birbirlerini içerdiklerini öne sürerek, aslında bilginin ancak her türlü iktidar ve onun etkisi dışında olabileceğine dair geleneksel bilgi anlayışını da reddetmektedir.

Diğer yandan Derrida, Batı düşüncesinin dayandığı ikili karşıtıklara karşı çıkarak, yapıbozum¹⁷ stratejisine başvurur. Ona göre metafiziğin bir zorunluluğu olan ikili karşıtıklarda, ikinciye birinciye tabi kılan bir hiyerarşi bulunmaktadır. Yapıbozum ise ikili karşıtıkları pratikte tersyüz eder ve sistemin genel olarak yerdeğıştirmesini sağlar. Dolayısıyla yapıbozum bir kavramdan diğerine geçmeyi değil, yerleşik düzeni tersyüz etmeyi ve yerdeğıştirmeyi içermektedir (Derrida 1990:21). Bu çerçevede özne/nesne ayrımı da reddedilmektedir.

Derrida (1976:158)’nın ünlü “metin dışında hiçbir şey yoktur” sözü, bir anlamda dilin dışına çıkmanın olanaklı olmadığını ve dilin dışında nesnel bir dünyadan söz edilemeyeceğini ima etmektedir. Çünkü bir gönderge

¹⁷ “Deconstruction” kavramı, Türkçe literatürde “yapıçözüm”, “yapısöküm”, “yapıbozum”, “yapıbozma” gibi çok çeşitli biçimlerde kullanılmıştır. Söz konusu kavram, bu çalışma boyunca “yapıbozum” sözcüğüyle karşılanmıştır.

(reference), metnin dışında herhangi bir gösterilene gönderme yapamaz, yani bir yorumlama deneyiminden bağımsız olarak gerçekliğe gönderme yapılamaz. Ancak buradaki “metin” kavramın üzerinde biraz durmak gerekir. Çünkü Derrida’nın “metin dışında hiçbir şey yoktur” ifadesi, çoğunlukla bütün göndermelerin askıya alındığı/reddedildiği veya bir kitapla sınırlandırıldığı biçiminde yanlış yorumlanabilir. Oysa Derrida’nın “metin” kavramı, “gerçek”, “ekonomik”, “tarihsel” olanı, yani Derrida’nın deyişiyle “sosyo-kurumsal” olan hiçbir yapıyı dışlamamaktadır (Derrida, 1990:148). Derrida “metin” kavramını *sensu stricto* kullanmadığına göre, yapıbozum stratejisi, sadece söylemleri, felsefi ifadeleri veya kavramları çözümlemekle sınırlı değildir. Ona göre yapıbozum, aynı zamanda kurumlara, toplumsal ve politik yapılara, geleneklere de meydan okumaktadır (Derrida, 1995:213).

Derrida, Saussure’ün farklılık (difference) ilkesine sahip çıkarak, herhangi bir tözün ya da temelin diğerini dışlayarak ayrıcalıklı kılınmasını reddetmekte ve her türlü anlamlandırma (signification) sürecini, farklılıkların biçimsel bir oyunu olarak düşünmektedir (Derrida, 1981:26). Daha açık bir ifadeyle, anlam, özne ile nesne veya dil ile dünya arasındaki ilişkisinin bir sonucu değil, dilin kendi içindeki kelimeler arasındaki farklılıkların bir ürünüdür. Buna göre özne ile nesne veya dil ile dünya arasında bir tekabülyetten söz etmek olanaksızdır. Başka bir deyişle, dil dünyayı temsil edemez

Klasik dilbilime göre gösterge¹⁸, çoğunlukla şeyin kendisinin yerine ikame edilir ve şeyin mevcudiyetini yokluğunda temsil eder. Derrida gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkinin keyfi olduğunu ve bütün gösterilenlerin, aynı zamanda gösteren konumunda da olabileceklerini düşünür. O yüzden de gösterge kavramından kaynaklanan gösteren/gösterilen ayrımı sorunsallaşmaktadır (Derrida, 1976:44; 1981:18 vd.). Buna göre konuşulan veya yazılı söylemde, herhangi bir unsurun gösterge olarak işlev görebilmesi için kendi başına mevcut olmayan başka bir unsura gönderme yapması gerekir (Derrida, 1981:26). Derrida, göstergeler içindeki farklılıkların, gerçeklik ve temsil arasında yer almadıklarını ileri sürer (Derrida, 1973:51). Dolayısıyla dil, dış gerçekliği temsil etmenin bir aracı değildir. Çünkü dil dışına çıkmanın imkanı yoktur. Yani dilden bağımsız olarak, dış gerçekliğe ait saf anlamlar yoktur. Ayrıca farklılık ilkesi açısından bakıldığında, dil konuşan öznenin bir işlevi değildir. Özne bir dile yazılı (inscribe) olup, dilin bir işlevidir. Bir konuşan veya gösteren öznenin oluşabilmesi için öncelikle konuşmanın, dilin kurallarına, genel olarak *différance* sistemine uyması gerekmektedir (Derrida, 1982:15-6) Derrida Fransızca’da hem farklılaşmak hem de ertelemek anlamına gelen “*différer*” fiilinden, her iki anlamı da veren *différance* kavramını türetmiştir. *Différance* kavramının iki boyutu

¹⁸ Saussure’ün dilbilimi anlayışında gösteren, konuşulan/yazılan kelimeye; gösterilen, kavrama ve gösterge ise bu ikisinin birleşimine tekabül etmektedir (Saussure, 1985).

bulunmaktadır: Birincisi zamanlama, yani zamandaki ertelenme; diğeri ise mekanlama veya mekandaki farklılaşmadır. (Derrida, 1982:8). Denilebilir ki göstergelerin temel özelliği olan *différance*, anlamın zamandaki ve mekandaki ertelenmesini ve farklılaşmasını ifade etmektedir. Derrida ayrıca “öznellik” ve “nesnellik” kavramlarını da *différance*’ın bir etkisi olarak görmektedir.

Ayrıca Derrida’nın, Nietzsche ve Foucault gibi “oyun” kavramına gönderme yapması dikkat çekicidir. Ancak Derrida felsefenin, her zaman oyunu, nesnelere belli kurallara göre manipüle eden bir öznenin etkinliğine çevirdiğini, fakat kendisinin oyunu bunun ötesinde, radikal bir tarzda düşündüğünü ileri sürer (Derrida, 1988:69). Derrida “oyun” kavramıyla, bütün gösterenlerin gönderme yaptıkları “aşkın gösterilen”in yokluğunu ima etmektedir. Dolayısıyla oyun kavramı, her türlü köken, temel, totalleştirme ve merkez arayışına son vererek, insanın ve hümanizmin ötesine geçmeye çalışır.

Öte yandan bilginin temellendirilmesi sorununa eğilen Lyotard, meşrulaştırma ve bütünleştirme işlevi gören anlatıları, “metaanlatılar” veya “büyük anlatılar” olarak tanımlamaktadır. Ona göre meşrulaştırma işlevine sahip olan anlatılar, politik ve felsefi olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Buna göre politik boyutun öznesi, “özgürlük kahramanı olarak insanlıktır.” Lyotard’a göre devlet, ilerleme yolunu göstermek adına özgürlük anlatısına başvurmaktadır. Felsefi boyutun öznesi ise “spekülatif (düşünsel) ruhtur”. Buradaki meşrulaştırma, felsefi veya düşünsel bir anlatıya dayanmaktadır (Lyotard, 2000:74 vd.). Lyotard (2000:11-2) “Tin’in diyalektiği, anlamın yorumbilimi, rasyonel ya da çalışan öznenin özgürleşimi ya da zenginliğin yaratımı” gibi metaanlatılara başvuran bilgi biçimlerini, modern olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla modern bilgi, metaanlatılarla temellendirilmektedir. Neyin doğru (felsefi) ve neyin adil (politik) olduğu, metaanlatılarca belirlenmekte ve meşrulaştırılmaktadır.

Lyotard metaanlatıların güvenilirliklerini ve inanırılıklarını kaybettiklerini ilan ederek, bilginin mutlak ve evrensel temellerle haklaştırılmasını reddetmektedir. Metaanlatılara yönelik inanmazlığı (incredulity) postmodern olarak tanımlayan Lyotard (2000:12), postmodernizmi bir anlamda anti-temelcilik olarak kavramaktadır. Lyotard, bilginin amacının artık hakikat değil, işlersellik (performativity) haline geldiğini ileri sürmektedir. Buradaki “işlersellik” terimi, “girdi/çıktı denklemindeki en iyi imkanı elde etme” anlamını taşımaktadır (Lyotard, 2000:101). Fakat Lyotard bilginin işlersellik ölçütüyle meşrulaştırılmasına karşı çıkmakta ve bunun yerine paralojiye dayalı meşrulaştırma biçimini önermektedir. Bu çerçevede postmodern bilgi,

“otoritelerin basit bir aracı değildir. Farklılıklara olan duyarlılığımızı arındırmakta, karşılaştırılmazlığımız, hoşgörme yetimizi pekiştirmektedir. İlkesi, uzmanın homolojisi değil, yenilikçinin paralojisidir” (Lyotard, 2000:13-4).

Homolojiye dayalı bilgi benzerliklere ve uzlaşmaya vurgu yaparken, paralojiye dayalı bilgi, akla aykırı olma riskiyle birlikte farklılıklara ve yeniliğe vurgu yapmaktadır. Buna göre bilginin meşruiyeti, bağlamdan bağımsız genel ve evrensel kurallara değil, yerel ve geçici olan kurallara bağlıdır. Lyotard bilginin metaanlatılar gibi mutlak ve evrensel temellerle meşrulaştırılmasının yerine, bilginin belli bir bağlamsallık içinde tanımlanmış bağlayıcı kurallarca meşrulaştırılmasını savunmaktadır.

Diğer postmodern düşünürler gibi Lyotard da dile vurgu yapmakta ve Wittgenstein'dan ödünç aldığı “dil oyunları” kavramlaştırmasına başvurmaktadır. Dil oyunları kavramlaştırması, genel olarak çeşitli ifade kategorilerini ve bu kategorileri belirleyen kuralları ima etmektedir. Lyotard dil oyunlarına ilişkin üç saptama yapar: Birincisi, dil oyunlarının kuralları, meşruluklarını kendi içlerinde taşımazlar, fakat daha çok oyuncular arasındaki açık/örtük bir anlaşmanın nesnelidirler. İkincisi, dil oyunu kurallara bağlıdır. Oyunun herhangi bir kuralında yapılacak küçük bir değişiklik bile oyunun doğasını değiştirir. Ve üçüncüsü, her ifade, dil oyununun bir “hareket”i olarak görülmektedir (Lyotard, 2000:32). Çeşitli dil oyunları arasındaki farklılıklar hem biçimsel hem de pragmatik düzeyde olup, birbirleriyle karşılaştırılmazlar. Örneğin bilimsel bilgi, düzenlamsal (denotative) önermelerden oluşur. Düzenlamsal dil oyun, doğruluk ölçütüne; buyurucu (prescriptive) dil oyunu, eyleme yönelik olup, adalet veya mutluluk ölçütüne; değerlendirici (performative) dil oyunu ise teknikle ilişkili olup, verimlilik ölçütüne göre geçerlik kazanmaktadır. Bu durumda doğruluğun adaletin veya verimliliğin ölçütünü tanımlayan anlatılar, dil oyunlarına dayanmakta ve geçerlilikleri dil oyunları ile sınırlanmaktadır. Dolayısıyla dil oyunları dışında bir nesnel dünyadan yine söz edilemez. Çünkü yapılacak olan her önerme, sonuçta bir dil oyunu türünü devreye sokacaktır.

Etik-Politik Önkabuller¹⁹

Postmodern düşünürlerin doğrudan doğruya etik-politik sorunlarla ilgilendikleri pek söylenemez. Bununla birlikte postmodern söylemin etik-politik konularda büsbütün kayıtsız kaldığı da ileri sürülemez. Zira postmodern düşünürlerin sorunsallaştırdıkları söylem nesnesi her ne kadar *tout court* etik-politik olmasa da, açık/örtük olarak bu anlamda bazı önkabullere sahiptirler. Postmodern söylemin bu boyutunu değerlendirirken, yukarıda saptanan ontolojik ve epistemolojik boyutları da hesaba katmak gerekir. Fakat ontolojik, epistemolojik ve etik-politik boyutların her birini, diğerini zorunlu olarak öncelediği veya öncelik-ardıllık sırasına göre

¹⁹ Buradaki “etik-politik” tamlaması, etik ile politikanın kesiştiği varsayımından hareketle, politik düşünce ve eyleme yön veren değerler ve normlar anlamında kullanılmaktadır. Etik ile politika arasındaki ilişki hakkında bkz.: (MacIntyre, 2002).

belirlenim kazandığı biçiminde değil, analitik bir kategorileştirme çabasının ürünü olarak görmek daha yerinde olur.

Farklılık Politikası

Postmodern düşünürlerin, hemen hemen üzerinde uzlaştıkları başlıca etik-politik parametrenin, farklılık politikası (politics of difference) olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir. Esas itibariyle bir kimlik politikası olan farklılık politikası, dışlanan kimliklerin kamusal alanda söz sahibi olmalarını ve biçimsel haklarının ötesinde, güçlendirilmelerini öngörmektedir.²⁰

Foucault, Derrida ve Lyotard'ın yaklaşımlarında, totaliteye meydan okuma ve farklılıklara vurgu belirgin bir biçimde dikkat çekmektedir. Foucault soykütüksel yöntemle incelediği birtakım deneyim biçimlerinden hareketle, modern öznenin söylemsel olarak belirli iktidar ilişkileriyle bağlantılı olarak yaratılan bir hakikat oyunu içerisinde kurulduğunu ve kimliğin kuruluş sürecinde ötekilerin (suçlular, deliler, vb.) dışlandığını göstermektedir. Foucault burada soykütüğü yaklaşımıyla, kimliklerin kuruluş sürecinde farklı olanların dışlandıklarına/"öteki"leştirildiklerine vurgu yapmakta ve meşru sayılmayanları/marjinalleştirilenleri incelemesinin odağına yerleştirmektedir. Foucault her şeyi açıklama iddiasında olan büyük kuramları, totalleştirici bulduğu için reddetmekte ve modernitenin bütünlük içinde erittiği farklılıkları açığa çıkarmak ve çoğullandırmak için soykütüğü yöntemine başvurmaktadır.

Foucault tarihsel olarak tahakküme, sömürüye ve tabi kılmaya karşı üç mücadele biçiminden söz eder. Bu mücadeleler hem birbirlerinden ayrı olarak hem de birbirleriyle iç içe geçmiş olarak görülebilir. Fakat birbirleriyle iç içe geçtikleri durumda bile hakim olan bir mücadele türü bulunmaktadır. Foucault tahakküm ve sömürüye karşı yürütülen mücadelelerin varlığını korumakla birlikte, artık günümüzde tabi kılma biçimlerine karşı mücadelenin önem kazandığına ve ön plana geçtiğine dikkat çekmektedir. Tabi kılmaya karşı mücadele, bireyi kendisine bağlayan veya diğerlerine boyun eğdiren tabi kılma ve boyun eğdirme biçimlerine karşı mücadele etmeyi öngörür (Foucault, 2000:63-4).

Foucault tahakküm ve sömürü biçimlerine karşı mücadele etmeyi yadsımamakla birlikte, modern iktidarın bireyselleştirici ve bütünselleştirici etkilerine, yani tabi kılma biçimlerine karşı mücadele etmeyi savunmaktadır. Foucault modern çağın politik, etik, toplumsal ve felsefi sorununu, modern özne anlayışına hamletmektedir:

“Günümüzün siyasi, etik, toplumsal ve felsefi sorunu, bireyi devletten ve devletin kurumlarından kurtarmaya çalışmak değil; kendimizi hem

²⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: (White, 1991), (Connolly, 1995), (Brunt, 1995), (Coşar ve Özman, 2003).

devletten hem de devletle ilintili olan bireyselleştirme türünden kurtarmaktır” (Foucault, 2000:68).

Keza Derrida bir eylem/strateji olarak gördüğü yapıbozuma başvurarak, metnin dışladığı marjinallikler üzerine odaklanmakta ve ikili karşıtlıkları tersyüz ederek hiyerarşinin yerini değiştirmektedir. Başka bir anlatımla, yapıbozum, Batı düşüncesinin dayandığı merkez fikrinin, merkezsizleştirilmesine ve böylelikle dışlanmış olan veya saklı kalan farklılıkların keşfedilmesine yönelik bir okuma stratejisidir. Fakat buradaki okuma, Derrida (1990:148)’nın deyişiyle “sosyo-kurumsal” olan hiçbir yapıyı dışlamamaktadır. Derrida her türlü merkez fikrine karşı çıktığı için bunun mantıksal sonucu olarak herhangi bir kimliğin ayrıcalıklı kılınması da olanaklı değildir. Nitekim yapıbozum stratejisi, sadece söylemleri, felsefi ifadeleri veya kavramları çözümlenmekle sınırlı değildir. Yapıbozum, Derrida’ya göre aynı zamanda kurumlara, toplumsal ve politik yapılara, geleneklere meydan okumaktadır ve okuması da gerekmektedir. Bu çerçevede Derrida’nın, anlamın tek ve nihai olmayıp, çoklu olduğunu gösteren *différance* kavramı, hiçbir ayrıcalıklı kimlik tanımayıp, farklı kimliklere geçerli konum kazandıran bir ilke olarak okunabilir.

Ayrıca Lyotard totalleştirici olarak gördüğü büyük anlatıları reddederek, küçük anlatıları savunmaktadır. Çünkü büyük anlatılar her yerde ve her zaman geçerliliğe sahip olduğu iddiasındadır. Başka bir anlatımla, metaanlatılar mutlak ve evrensel temellere dayanmakta ve yerel farklılıkları meşru görmemektedir. Lyotard’a göre

“(a)rtık büyük anlatılara müracaat etmiyoruz –postmodern bilimsel bilginin geçerli kılınması olarak ne Tin’in diyalektiğine ve hatta ne de insanlığın özgürleşimine başvurabiliriz...küçük anlatı (petit recit), çok özel bir biçimde bilimde, muhayyel yeniliğin esas formu olarak kalmaktadır” (Lyotard, 2000:130).

Küçük anlatılar, paralojik meşrulaştırmaya dayandığı için farklı düşünce veya davranışlar, kendi bağlamsallıkları içinde meşru sayılabilmektedir. Lyotard dil oyunlarının çokbiçimli olduğu ve bunların karşılaştırılmaz olduklarını düşünür. Buna göre her kimlik kendi dil oyunu içinde meşru olacak ve farklı kimliklerle kıyas edilemeyecektir.

Lyotard farklılıkları bütүнleştirici evrensel açıklamalara karşı çıkmakta ve özellikle farklılıklara vurgu yapmaktadır: “Gelin bütünlüğe karşı bir savaş başlatalım, gelin sunulmayana tanıklık edelim, farklılıkları etkin kılıp, adın onurunu kurtaralım” (Lyotard, 2000:159). Lyotard’ın sunulmayana ve farklılıklara olan vurgusu, modernite bağlamında postmodern bir tavır olarak düşünülebilir. Lyotard (2000:158)’in deyişiyle, “postmodern, modernin içerisinde sunulmayanı, sunumlamanın kendisinde ileri götüren olacaktır.”

Etik-politik açıdan bakıldığında, modernite içerisinde temsil edilmeyen/bastırılan bütün farklılıklar geçerli bir statü kazanmaktadır.

Bu bağlamda postmodern söylemin etik-politik önkabulünün, liberal kuramın birey temelli ve Marksizmin sınıf temelli politik özne anlayışlarını aştığı/ötelediği ve farklılıkların politik özneleşmesine, dolayısıyla da politik öznelerin çoğullaşmasına kuramsal bir temel sağladığı ileri sürülebilir. Heller ve Fehrér “postmodern politik durum” olarak adlandırdıkları postmodernizmin siyasal anlayışının, kültürlerin ve söylemlerin çoğulluğunun kabulüne dayandığını öne sürerler. Onlara göre çoğulculuk, postmoderniteye içsel bir projedir (Heller ve Fehrér, 1989:5). Nitekim Foucault, Derrida ve Lyotard gibi postmodernistlerin farklılıkları örten totalitelere meydan okumaları, farklılıklara tanıdıkları olumlu statüyü göstermektedir.

GENEL DEĞERLENDİRME

Son derece geniş bir alanda yaygın bir kullanıma sahip olan postmodern(izm) sözcüğünün yol açtığı anlam kargaşasının içinden çıkmaya ve en azından kısmi bir anlamlandırma yapabilme imkanı yaratmaya bir ölçüde katkıda bulunmaya çalışan bu çalışmada, postmodernizm terimi felsefi bir bağlamda ele alınarak, “postmodern söylem” olarak kavramlaştırılmıştır. Esas itibarıyla bir düşünüş biçimi olarak kavramlaştırılan postmodernizme ilişkin belirli saptamalar yapabilmek için de bu alanda öne çıkmış olan özellikle Michel Foucault, Jacques Derrida ve Jean-François Lyotard üzerinde yoğunlaşmıştır. Fakat postmodern düşünürlerin inceleme nesnelерinin birbirlerinden farklı ve her birinin *sui generis* olması ve bunun, postmodern söyleme ilişkin bazı ortak özelliklerin belirlenmesinde ortaya çıkarabileceği güçlük de hesaba katılarak, söz konusu düşünürlerin görüşleri, soyutlama düzeyi yüksek olan ontoloji, epistemoloji ve etik-politik düzeylerde çözümlenmiştir. Böylelikle postmodern düşünürlerin, özgüllükleri saklı kalmak kaydıyla, analitik olarak ayırt edilen kategoriler çerçevesinde birtakım ortak noktaları saptanabilmiştir. Ontolojik, epistemolojik ve etik-politik düzeyde belirlenen Foucault, Derrida ve Lyotard’ın düşünüş biçimindeki benzerlikleri, postmodern söylemin anti-özcülük, olumsuzluk, anti-temelcilik, anti-tekabüliyet ve farklılık politikası parametreleri olarak tespit edilmiştir.

Ontolojik düzeyde, Foucault’un öznenin kuruluşunu deli, suçlu, cinsel, ve hasta gibi çeşitli deneyim biçimleri çerçevesinde arkeoloji ve soykütüğü yöntemleriyle tarihsel bağlamda çözümlemesi; Derrida’nın Batı düşüncesindeki metafizik önkabullere meydan okuması ve her türlü sabit merkez fikrine karşı çıkararak merkezlesizleşmeyi öne çıkarması ve Lyotard’ın aynı zamanda tarih felsefesiyle bağlantılı olan metaanlatıların çöküşünü ilan

etmesi ve her türlü nihai veya zorunlu tarihsel ilerleme anlayışını reddetmesi, şeylerin sabit, değişmez, zorunlu özleri olduğu anlayışını yadsıyan anti-özcülük ve şeylerin varoluşlarının zorunlu olmadığı gibi imkansız da olmadığı anlayışını savunan olumsuzluk parametrelerine denk düşmektedir.

Foucault'nun bilgi sorununu arkeolojik ve soykütüğü yöntemleriyle ele alarak tarihsel süreç içinde nasıl değiştiğini ve "hakikat oyunları" kavramlaştırmasıyla, doğruluk değerinin söylemsel kurallarca nasıl belirlenim kazandığını göstermesi; Derrida'nın metin dışına çıkmanın olanaksız olduğunu, yani anlamlandırma deneyiminden bağımsız hiçbir şeyin içsel anlamının olmadığını ileri sürmesi ve anlamların sabit bir temeli olmayıp zaman ve mekana göre sürekli bir biçimde değişime uğradığını ima eden *différance* kavramı ve Lyotard'ın çeşitli ifade biçimlerinin kurallarını belirleyen "dil oyunları"ndan hareketle, her ifade biçiminin kendisine ait ölçütleri olduğunu ve bu arada mutlak ve evrensel temellere başvuran metaanlatılara yönelik güvensizliğe dikkat çekmesi, epistemolojik düzeyde bilginin zaman ve mekandan bağımsız, evrensel ve mutlak temellerle haklaştırılmasını reddeden anti-temelcilik ve dil dışında anlamlandırma yapılamayacağı için özne ve nesne ayrımını yadsıyan anti-tekabüliyet parametreleri çerçevesinde örtüşmektedir.

Postmodern düşünürler doğrudan doğruya etik-politik sorunlar üzerinde yoğunlaşmamakla birlikte, görüşlerinin etik-politik düzeyde özellikle kimliğin oluşum sürecinde dışlanan veya "ötekileştirilen" farklılıklara kamusal alanda meşruiyet kazandıran farklılık politikasını karşıladığı görülmektedir. Foucault'un soykütüğü yöntemiyle öznenin kuruluşunda dışlanan deli, suçlu, cinsel, hasta gibi farklı özne biçimlerine dikkat çekmesi, Derrida'nın yapıbozum stratejisiyle metnin marjinalize ettiği farklılıklar üzerine yoğunlaşması ve Lyotard'ın metaanlatıların çöküşünü ilan ederek, farklılıklara vurgu yapan ve bunları kendi bağlamsallıkları içinde meşrulaştıran paralojiye dayalı küçük anlatıları savunması bu çerçevede değerlendirilmektedir.

Sonuç itibariyle Foucault, Derrida ve Lyotard'ın görüşlerinin ontolojik, epistemolojik ve etik-politik düzeylerdeki ortak noktalardan hareketle postmodern söyleme ilişkin tespit edilen parametrelerin, giderek belirsiz bir kavram haline gelen postmodernizme bir ölçüde açıklık getirdiği söylenebilir. Bunun yanı sıra postmodern söyleme ilişkin birtakım parametrelerin belirginlik kazanması, genel olarak sosyal bilimler ve özde siyaset bilimi alanında eleştirel çözümlenmeler yapmaya imkan veren araçlar sağlayabilir. Bu tarz bir çözümlenme, kuşkusuz her bir postmodern düşünürden kalkarak da yapılabilir. Fakat herhangi bir düşünürden hareketle yapılacak olan bir çözümlenme, doğal olarak söz konusu düşünürün kavramsal setleriyle sınırlı kalacaktır. Ayrıca her bir düşünürün inceleme nesnesinin birbirlerinden farklı olduğu dikkate alındığında, tek düşünüre referansla yapılacak olan bir

çözümleme, söz konusu düşünürün inceleme nesnesiyle sınırlı olabilmektedir. Örneğin Foucault'nun inceleme nesnesi olan öznenin kuruluşuna ilişkin kavramsal setlere başvurarak, sosyal bilimler alanında yapılacak olan bir çözümleme, kimlik sorunu bağlamıyla kayıtlanacaktır. Oysa Foucault'un özne sorunsalı, soyutlama düzeyi yüksek olan ontolojik düzeye yerleştirilip, diğer düşünürlerle örtüşen benzerlikleri bir parametreye dönüştürüldüğünde, sosyal bilimler alanında daha geniş bir çözümleme imkanı yaratmaktadır. O bakımdan ontolojik, epistemolojik ve etik-politik düzeylerde belirlenen postmodern söylemin anti-özcülük, olumsuzluk, anti-temelcilik, anti-tekabüliyet ve farklılık politikası parametreleri, sosyal bilimler alanına analitik araçlar sunmaya aday görünmektedir.

KAYNAKÇA

- ANDERSON, P. (2000) *Postmodernitenin Kökenleri*, Çev: Elçin Gen, İletişim Yayınları, İstanbul.
- AUDI, R. (1998) *Epistemology : A Contemporary Introduction to the Theory of Knowledge*, Routledge, London.
- BAKER, K. M. (2001) (der.). *What's Left of Enlightenment? : A Postmodern Question*, Stanford University Press, Palo Alto.
- BARRY, A. (1996) (der.) *Foucault and Political Reason*, UCL Press, London.
- BERNECKER, S. ve DRETSKE, F. (2004) (der.) *Knowledge : Readings in Contemporary Epistemology*, Oxford University Press, Oxford.
- BERTENS, H. (1995) *The Idea of the Postmodern: A History*, Routledge, London.
- BEST, S. ve KELLNER, D. (1998) *Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturular*, Çev: Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BLACKBURN, S. (1994) *The Oxford Dictionary of Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
- BRADLEY, R. D. (1996) Contingent, Audi, R. (der.) *The Cambridge Dictionary of Philosophy* içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 181-182.
- BRUNT, R. (1995) Kimlik Politikası, Hall, S. ve Jacques, M. (der.) *Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikann Değişen Çebresi* içinde, Çev: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 142-153.
- BUNGE, M. (1977) *Ontology I: The Furniture of the World*, D. Reidel Publishing Company, Boston.
- CASCARDI, A. J. (1999) *Consequences of Enlightenment*, Cambridge University Press, Port Chester.

- CLIFFORD, M. (2001) *Political Genealogy After Foucault : Savage Identities*, Routledge, London.
- CONNOLLY, W. E. (1995) *Kimlik ve Farklılık*, içinde, Çev: Ferma Lekesizalın, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- CONNOR, S. (2001) *Postmodernist Kültür: Çağdaş Olanın Kuramlarına Bir Giriş*, çev. Doğan Şahiner, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- COŞAR, S. ve ÖZMAN, A. (2003) Siyaset, Demokrasi ve Kimlik-Fark-Tanımaya Politikaları, *Doğu Batı*, 23, 99-111.
- DERRIDA, J. (1973) *Speech and Phenomena: And Other Essays on Husserl's Theory of Signs*, Çev: David B. Allison, Northwestern University Press, Evanston.
- DERRIDA, J. (1976) *Of Grammatology*, Çev: Gayatri C. Spivak, John Hopkins University Press, Baltimore.
- DERRIDA, J.(1982) *Margins of Philosophy*, Çev: Alan Bass, Harvester Wheatsheaf, New York.
- DERRIDA, J. (1988) *The Ear of The Other: Otobiography, Transference, Translation*, çev.Peggy Kamuf, University of Nebraska Press, London.
- DERRIDA, J. (1990) *Limited Inc*, Northwestern University Press, Evanston.
- DERRIDA, J. (1995) *Points: Interviews 1974-1994*, Çev: Peggy Kamuf vd., Stanford University Press, Stanford.
- DERRIDA, J. (2000) *Marx'ın bayaletleri*, Çev: Alp Tümertekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- DESCARTES, R. (2001) *Felsefenin İlkeleri*, Çev: Mesut Akın, Say Yayınları, İstanbul.
- DOCHERTY, T. (1993) Postmodernism: A Introduction, Docherty, T. (der.) *Postmodernism: A Reader* içinde, Harvester, New York, 1-31.
- FALZON, C. (1998) *Foucault & Social Dialogue: Beyond Fragmentation*, Florence, Routledge.
- FOUCAULT, M. (1979) Truth and Power, Gordon, C. (der.) *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977* içinde, Çev: Colin Gordon vd., Harvester Wheatsheaf, New York, 109-133.
- FOUCAULT, M. (1986) *Cinselliğin Tarihi I*, Çev: Hülya Tufan, Afa Yayınları, İstanbul.
- FOUCAULT, M. (1998) Nietzsche, Genealogy, History, Faubion, J. D. (der.) *Aesthetics, Method, and Epistemology* içinde, Çev: Robert Hurley vd., Vol. 2, The New Press, New York, 369-391.

- FOUCAULT, M. (2000) *Özne ve İktidar*, Çev: I. Ergüden ve O. Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- FOUCAULT, M.(2001) *Ders Özetleri*, Çev: Selahattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- GERAS, N. (1999) *Enlightenment and Modernity*, Palgrave Publishers, New York.
- HALL, S. (1995) Yeni Zamanların Anlamı, Hall, S. ve Jacques, M. (der.) *Yeni Zamanlar* içinde, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 105-124.
- HELLER, A. ve FEHRÉR, F. (1989) *The Postmodern Political Condition*, Columbia University Press, New York.
- JACQUETTE, D. (2002) *Ontology*, McGill-Queen's University Press, Montreal.
- JOHNSON, L. E. (1991) *Focusing on Truth*, Routledge, London.
- KANT, I. (1993) *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul.
- KEYMAN, F. (1993) Postmodernizm ve Radikal Demokrasi, *Toplum ve Bilim*, 62, 126-155.
- LEHRER, K. (1990) *Theory of Knowledge*, Westview Press, Boulder.
- LYOTARD, J. (1991) *InHuman: Reflections on Time*, Çev: G. Bennington ve R. Bowlby, Stanford University Press, Stanford.
- LYOTARD, J. (1992) *Postmodern Explained*, University of Minnesota Press, Minnesota.
- LYOTARD, J. (2000) *Postmodern Durum*, Çev: Ahmet Çiğdem, Vadi Yayınları, Ankara.
- MACINTYRE, A. (2006) *Ethics and Politics: Collected Essays*, Cambridge University Press, Cambridge.
- MAHON, M. (1991) *Foucault's Nietzschean Genealogy: Truth, Power and the Subject*, State University of New York Press, New York.
- MALPAS, S. (2002) *Jean Francois Lyotard*, Florence, Routledge, 2002.
- McHOUL, A. ve GRACE, W. (1995) *A Foucault Primer: Discourse, Power and the Subject*, UCL Press, London.
- MULLIGAN, K. (1992) *Language, Truth and Ontology*, Kluwer Academic Publishers, Boston.

- READINGS, B. (1991) *Introducing Lyotard: Art & Politics*, Florence, Routledge.
- RORTY, R. (1980) *Philosophy and the Mirror of Nature*, Princeton University Press, Princeton.
- ROSENAU, P. M. (1992) *Post-Modernism and the Social Sciences: Insights, Inroads, and Intrusions*, Princeton University Press, Princeton.
- SARUP, M. (1997) *Post-yapısalcılık ve Postmodernizm*, Çev: Baki Güçlü, ARK, Ankara.
- SAUSSURE, F. (1984) *Genel Dilbilim Dersleri*, Çev: Berke Vardar, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.
- SIMON, J. (1995) *Foucault and the Political*, Routledge, London.
- SILVERMAN, H. J. (1989) *Derrida and Deconstruction*, Florence, Routledge.
- SMART, B. (2002) *Michel Foucault*, Routledge, Florence.
- SPIVAK, G. C. (1967) Translator's Preface/ Derrida, J., *Of Grammatology* içinde, Çev: Gayatri C. Spivak, John Hopkins University Press, Baltimore, ix-lxxxvii.
- STADLER, F. (2003) *The Vienna Circle and Logical Empiricism: Re-evaluation and Future Perspectives*, Kluwer Academic Publishers, Dordrech.
- STANDISH, P. (2001) *Lyotard: Just Education*, Florence, Routledge.
- STERN, D. G. (1995) *Wittgenstein on Mind and Language*, Oxford University Press, New York.
- SUNAR, İ. (1999) *Düşün ve Toplum*, Doruk Yayınları, Ankara.
- ŞAYLAN, G. (2001) *Postmodernizm*, İmge Kitabevi, Ankara.
- WALKER, R. C. S. (2000) Contingency, *Concise Routledge Encyclopedia of Philosophy* içinde, Routledge, London, 174.
- WHITE, S. K. (1991), *Political Theory and Postmodernism*, Cambridge University Press, New York.
- WILLIAMS, J. (1999) *Lyotard and Political*, London, Routledge.
- WITTGENSTEIN, L. (2002) *Tractatus Logico-Philosophicus*, Çev: Oruç Aruoba, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.